

Anneke Brassinga

Grondstoffen

Essays

2015

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Deze bundel is opgedragen aan de nagedachtenis van
K.L. Poll, Hugo Verdaasdonk, Rudy Kousbroek,
Jacq Vogelaar en Erik Menkveld,
die mij, elk op hun eigen wijze, hebben bemoedigd.

I

Antipasti

*Bericht uit de betere
wereld*

Sinds mijn aankomst die een terugkomst was, om niet te zeggen thuiskomst, in deze hyperakoestische woonst uit radicaal voorbije tijden toen tafelen nog van steen waren en de uitvinding van de sofa nog eeuwen op zich zou laten wachten, sindsdien lukt het stilstaan beter dan ooit. Een leven lang heb ik geleden aan bewegingsdrang, chronische opspringneigingen, funeste onrust van het motorisch apparaat. Dat kwam, begreep ik bij het bereiken van de volwassenheid, door mijn ingeschapen gebrek aan rijbewijs.

Het mensdom, mij toch nader staand dan schaap of ezel, zag ik, met lede ogen, zodra de huisdeur achter me dichtviel, verbluffend snel en vaardig in gemotoriseerde colonnes door het vensterblikveld razen en schielijk weer daaruit verdwijnen, achter horizon of bocht. Zodat ik, in mijn noodgedwongen tweebenigheid, niet bij de vierwieligen wilde achterblijven, en langzaam maar gestaag de schijnbewegingen van die kudde langs 's heren wegen en ook binnenshuis bleef navolgen – uit een diep menselijke aandrift. Die zich gaandeweg bij voorkeur uitte in losgeslagen dwalen door heg en steg, over stekelige hellingen, almaar voort, naar onbetreden toppen waar in de wijde

omtrek geen terreinwagen of brandweervoertuig meer te zien viel; daar plukte ik de zoete vruchten van mijn onbekwaamheid. Maar bij terugkeer in de stedelijke agglomeraties, waar ik zo graag had willen getuigen, sprekenderwijs, van de verrukkingen der trage voortbeweging, joeg iedereen zo snel voorbij dat mijn oren jammerlijk ten onder ging in het verkeersgedruis. Zodat aan mijn loopdrang een floers begon te kleven van schaamte, een wappering van 'voor gek lopen'.

Maar hier, in het kubistische klompenhok van beton, te Meudon, thuisgekomen om niet te zeggen geworteld, raak ik eindelijk over de loopzucht heen. Midden op de kale vloer van de grote werkzaal, die zeven meter hoog is en zeven meter breed, sta ik dag in dag uit te voelen hoe stil ik sta. Een kinderlijke droom heeft in mij postgevat dat ik misschien net als Alice in Wonderland opeens zo hard zal groeien dat mijn kruin het plafond raakt. Maar het is geen knagend verlangen. De utopische architectuur van Theo van Doesburg heeft zo'n zegenrijke invloed dat ik acuut in een onvermoede vorm van heilstaat ben geraakt, mede door het veertig kozijntralies tellende raamcomplex, dat in plaats van lonkend vergezicht of prikkelende zesbaansautoweg slechts uitzicht biedt op verwaarloosde bomen en rijkelijk verrinneweerde muurtjes.

Mij neerlegend, als op een donderslag, bij de constitutionele onmacht die mij scheidt van een tot volslagen mobilisme doorgeëvolueerde mensheid, heb ik aldus iets uitgevonden: de onbewogenheid, het arrivisme. Zodat ik niet hoef te eindigen in afmattende hoogdraverij. Naast Theo's droomhuis is het gemeentelijk zwembad van Meu-

don, daar oefen ik tweemaal per week in stilzwemmen en achteruitzwemmen zoals ik de meeuwen heb zien doen in de vijver van de Tuilerieën, een van de weinige plekken ter wereld waar je mensen kunt aanschouwen in een staat van opperste rust, neergezegen in van gemeentewege verstrekte stoelen – mits de zon schijnt. Verkeer laat zich er beluisteren als weemoedig verre tropische branding, het dobberend gevogelte zorgt voor geklots, en de terugvallende wateren van de fontein bieden het doorzichtig wit waar Wittgenstein zo naarstig naar heeft gezocht. En hij had gelijk: er gaat, behalve de blauwe hemel, niets boven doorzichtig wit, van bewegende druppels in een stilstaand geheel, een vloeiende zuil.

Mijn uiteindelijke ambitie hier in huis is zachtjes ont-heven te raken van iedere concrete grondslag, temeer daar de betonnen vloer 's winters erg koud optrekt. Maar het is afwachten geblazen of zo'n verregaande staat van verneveling binnen de menselijke mogelijkheden ligt.

Staat van genade

Denkend aan Noord-Holland ben ik terug in Bergen; het is weer juni, halfvijf, de vogels beginnen vlak voor het ochtendgloren hun jubelende oorlogsgezing – alle leven is oorlog – terwijl ik ontwaak in de vroegere slaapkamer van de Prins der Dichters, Adriaan Roland Holst. Als door een wonder verblijf ik aan de Nesdijk, de buitenrand van het dorp, in deze kleine villa, ooit op maat gebouwd voor de melancholieke dichter, die gezegend was met goedgeefse ouders. Mij past het huis als een ruime kamerjas, met strohoed. De muren zijn witgepleisterd, vanbinnen en vanbuiten, de tuin staat vol onkruid, het roemrijke verleden is weggepoetst uit het interieur. Vanaf de wand kijkt Roland Holsts fotoportret weemoedig, met haaks neerhangende mondhoeken, mij niet aan – zijn blik is binnenwaarts gericht. Ook ik zou mijn blik naar binnen moeten keren. Ik ben hier immers om te schrijven, een maand lang, als eerste die dit heiligdom nieuw leven zal inblazen. Maar wat een vogelzang en vooral: wat een luchten! Grauwgrijs laaghangend, of transparant zilveren motregenlicht, of donkerblauwe stormwolken, ijsblauwe diepte, korenblouwe nabijheid. Het leven blaast hier zichzelf leven in. Hoog opgeschoten bloeiend gras golft in de pol-

derwei, paardenstaarten van paarden en hun berijders golven bij het langsgaan over het fietspad, de rijzige kruipwilg naast het verlaten buurhuis laat de lange linten van zijn blad wapperen op de bries en buigt bij elk zuchtje. Ik ben hier om te schrijven maar het is juni, de dagen zijn al maar aan het lengen en het huis heeft zoveel ramen, elke dag laven zich mijn oren en ogen.

Er is een wonderschone, urenlange zonsondergang, een bloedbad, een sterfscène met rood en koper, goud en zilver, zeven tinten blauw, rookgrijs, asgrijs, links en rechts in het verschiet twee brokstukken van een en dezelfde immense regenboog; er is roze en paars, maagdelijk wit, en ook nog maan. De paarden staan heel stil en aandachtig gebogen over hun gras. De vogels en spelende kinderen kwelen en joelen als gekken. Want morgen, na deze serene orgie, zal het nat, doods en grijs zijn. Avondrood – water in de sloot. Ik zit in de berm van een asfaltwegje, tussen geurig pasgemaaid gras, en doe niks, rook zelfs geen sigaret. Vraag me alleen af hoeveel blauwen er aan één lucht te zien kunnen zijn, en of de reiger een eindje verderop het ook zo'n mooie avond vindt. Reigers zien er nu eenmaal gevoeliger en nadenkender uit dan eenden en kieviten. Maar als ik op hem toeloop roeit hij met een schorre verwensing de lucht in, de sloot over.

Juni in Bergen – de goede plaats en tijd om de dagen te verdromen, ze zijn zo lang dat alles heel langzaam gaat, zich uitvergroet: de miniemste veranderingen in lichtval, het lommergeruis dat wegsterft tot geritsel of aanzwelt tot bezemend kabaal, de allerlaatste merelriedel, stokkend in het donker. Dit is de staat van genade die men voorzomer

noemt en waarin luiheid een verworvenheid lijkt, een kunde die, zou je haar weten te vervolmaken, de tijd werkelijk tot staan zou brengen zodat het altijd juni bleef, veelbelovend, vitaal en schatrijk. Ik, de luie dichter die zo veelbelovend als de junimaand wil blijven, wiede mijn tijdelijke onkruid in mijn tijdelijke tuin: hengel, zevenblad, brandnetel, berenklaauw, kleeftkruid, raket. Hoe meer woekereend gewas ik uit de grond ruk, hoe meer aarde ik blootleg waaruit als vanzelf de stijlbloempjes zouden moeten opschieten onder het goedkeurend oog van de geest van de dode dichter en het lodderig oog van de levende – des te minder roert zich de poëzie. Het seizoen zelf is één groot gedicht. Ik moet mij daarnaar voegen, deemoedig, in een tuinstoel, met een glas in de hand. Hier in deze dichtersretraite heeft de natuur mij uit mijn ambt ontzet totdat haar hoogtij weer vergaat. Ik zal intussen hooguit een komma zijn, of de stilte aan het eind van een regel die wordt aangegeven met een gedachtestreep –

*Het probleem van De Vrouw
in De Letteren*

Vrouw-zijn, het is me weleens overkomen, in mijn rijke, diepe, woelige, gevoelige, onheuglijke verleden. En, was het fijn? Het leek nog het meest op sterven of geboren worden; percepties waarbij het woord 'fijn' tekortschiet. Vrouw-zijn, zover kan ik in mijn precisering wel gaan, is een daad. Een allernatuurlijkste, biologisch verantwoord gesubstantiveerde vorm van het werkwoord 'doen', de kristallisatie als het ware van de infinitivus waarmee wordt aangeduid het zich afspelen der handelingen.

Nu ik het aldus formuleer, overmant mij een Proustiaanse *mémoire involontaire* – dus in het stralende licht van die zintuiglijke maar buiten de tijd gelegen evidentie, kan ik u meedelen dat het fijn was en is, welzeker, daarginds in dat heden van de daad, waar vrouw-zijn, c.q. man-zijn, ofwel asvat c.q. deurknop zijn, zich afspeelt als daad zonder einde, zonder begin. Waar de erfzonde, samen te vatten als de Wet van Oorzaak en Gevolg, nog niet bestaat.

Dáár ook, in die regionen van laat ik zeggen Het Zijn, met hoofdletters, bevindt zich – hoe toevallig! – de abstracte vorm van het door de kunstenaar nog te volvoeren werkstuk, een volvoeren dat zich afspeelt in de concrete omstandigheden van hoofdpijn, tiklinten, stagnerende

gedachten, koffie en door herfstbladeren verstopte dakgoten.

Het vrouw-zijn, daad en handeling, 'in stom geluk rustig gevoerd ten top' om de man en dichter Jan Hendrik Leopold aan te halen – want zowel aanhaligheid als een man was in het spel bij mijn vrouw-zijn, al was het rustige waar de dichter over rept ver te zoeken –, het vrouw-zijn, kortom, bevindt zich evenals de kunst in het buitentijdse.

De vraag was echter: laten beide regionen van Het Zijn zich smeden tot een levende verbintenis? Kan men naar eer en geweten spreken van De Vrouw in De Letteren? Vervangen wij allereerst de term 'vrouw' door 'vrouw-zijn', want volgens mij is een vrouw alleen tijdens het vrouw-zijn vrouw. Vervangen wij vervolgens het meervoud 'letteren' door het bescheidener enkelvoud 'kunst'. Verklaren wij ons, daaropvolgend, tot aanhanger van het geloofsartikel volgens hetwelk de kunst zichzelf schept uit een bodemloze put die men zielskundig benoemt als 'verlangen, gemis, melancholie, heimwee' et cetera. Ons aanhangerschap, het zij uitdrukkelijk vermeld, is empirisch gegrondvest en dus even subjectief als iedere geloofsbeleving. Het vrouw-zijn behelst, daarentegen, die daad waarbij verlangen, gemis, melancholie, heimwee et cetera acuut verdampen, onder de overrompelende en zuurstofrijke inwerkingtreding van de Leopoldiaanse ten-top-voering.

Weliswaar kan zich, in de allereerste fracties van voornoemd 'stom geluk', een terugblik openen op de voorafgegane verten van verlangen, gemis, melancholie, heimwee et cetera – zoals ook Petrarca, dodelijk vermoeid aangekomen vlak onder de immer door ijzige wind omspeelde,

kale kiezelkruin van de Mont Ventoux, even zijn blik liet weiden over het tot aan de einder golvende panorama, tot de innerlijke stem hem vermaande dat de wellust der ogen een zonde is, zodat de dichter, op de top geraakt, aldaar de ogen sloot en naar binnen keek, oftewel de mannelijke vorm van het vrouw-zijn bedreef in de gesublimeerde daad van de Onmiddellijke Schouwing, ten top in woeste stilting, zónder melancholie, zonder gemis, niks geen kunst.

Dat zowel het een als het ander, Vrouw-zijn en Kunst, in Het Zijn, het buitentijdse, ligt, en dat ze niettemin onverenigbaar zijn, is merkwaardig te noemen. Echter: het blote feit dat ook de Dood daarginds domicilie houdt, zonder met een van beide samen te vallen, maar niettemin aan beide rakend, met een vlijmende insteek die het voornoemde begrip 'levende verbintenis' tot een lachertje maakt, dat blote feit wekt het ernstige vermoeden dat de dood nu juist de schemerzone is, het onbegaanbare grijsgebied, tussen Vrouw-zijn en Kunst: en dit verrassende gegeven stut onze stelling van beider onverenigbaarheid met een onderbouw die zonder twijfel tot baanbrekende verheldering zal leiden.

Saggies

Het gedicht 'Herinnering' staat in Elisabeth Eybers' bundel *Die vrou en ander verse* (1945), het gedicht 'Eerste sneeu' is uit haar bundel *Rymdwang* (1987). Bij allebei krijg ik een brok in de keel. In allebei komt het woord 'saggies' voor. In 'Herinnering' is de reusachtige volle maan aan het opkomen om zachtjes als een zeepbel weg te drijven boven de zilver beschenen vallei. In 'Eerste sneeu' laat de bitterkoude oostenwind ragfijne sneeuwvlokjes omlaagzweven naar de bevroren dodenakker van de aarde, die erop samsmelten tot 'één groot wit weerlegging van geweld'; de wrede wind vlijt dat dons zachtjes neer.

In 'Herinnering' heerst grote spanning tussen twee werelden. De ene is, in de vorm van een raam vol licht, stemmen en gelach, achter het kind gelegen, de andere wereld – die van het serene landschap met de rijzende maan – ligt vóór het kind, dat ernaar kijkt en daarbij haar hart voelt krimpen van naamloze angst en weerloosheid, met als bijna inwendig detail de scherpe geur van het 'gekneusde gras' waar het kind op zit. Zulk gras staat niet langer in stekelige sprietten trots overeind, het ligt, alleen de geur prikt nog. Tegenover het 'uitswel' van de maanschijf staat de 'inkrimp' van het hart, en tussen die beide organen,

van het uitspansel en van het inwendige, speelt zich een emotionele wisselwerking af die tot tranen leidt. Tegen de achtergrond van het verlichte raam waar de grote mensen rumoeren zit het kind buiten, in de ban van ontzag en ontroering, en ziet de maan een fantoom worden, een zwevende lichtbron. Het geheel van dat spanningweefsel heeft iets aangrijpends, als een drama zonder specifieke inhoud, louter bestaand uit suggestieve aanduidingen, in toom gehouden door de versvorm en het rijm.

In 'Eerste sneeu' is er ook een raam; daarachter bevindt zich de dichteres, veilig thuisgekomen, zegt ze. Het is een summier gedicht, als vlokjes sneeuwen de woorden op het papier neer. De prachtige slotregel is naar klank en betekenis een evocatie van het sneeuwdek, 'één groot wit weerlegging van geweld' – verweven erin zijn het liggen, een weide, de dood, het verweer, 's levens bruutheid, het zachte en warme dat de 'knekelharde grond' met liefde toedekt. Ook in dit gedicht is er een dynamische spanning of een paradox, want de 'vyandelike bitter oostewind' voert zelf de tegenkracht van zijn geweld mee, de verzachting van het schrale, striemende.

Het aangrijpend heftige van de kinderervaring – hoe onmetelijk de wereld is – in 'Herinnering' is in dit latere gedicht verschoven naar een interne transformatie waarbij het bijna ondraaglijke wordt omgezet in zijn tegendeel, in troost en zachtmoedige weerbaarheid. Dat sluit perfect aan bij Eybers' gedicht 'Teësprak' uit 1991: 'Ondraaglikheid, onbestaanbaarheid tel dan nie meer/ behalwe as prikkel om teësprak aan te gaan' – als ze maar 'met steeds ondernemender woordegegogel' te bezweren zijn.

Als een dichter het zover brengt, als de tegenspraak binnen het gedicht zowel spanning als verzoening in het leven roept, is het voor de lezer tijd om stil te worden van ontroering en ontzag.

ELISABETH EYBERS

Eerste sneeu

Vyandelike bitter oostewind,
sodra 'k my veilig agter glas bevind

vergeef ek jou. Want kyk hoe saggies dra
jy elke aparte ragfyn donsvlok na

die knekelharde grond om saam te smelt
tot één groot wit weerlegging van geweld.

ELISABETH EYBERS

Herinnering

As kind het 'k eens die maan se ronde skyf
langsaam sien uitswel bo die silwer vlei
om saggies soos 'n seepbel weg te dryf
en tussen yl popliere in te gly.

Agter my in die donker was 'n raam
vol lig en mensestemme en gelag
en ín mij ans en weekheid sonder naam
terwyl ek op die maan se loskom wag.

Die res is alles duister en verward...
Van tak tot tak het hy gewieg... ek weet
nog net dat die gekneusde gras se geur
soos naeltjies was en dat ek skielik seer-
gekry het van die inkrimp van my hart
en met my pols die trane weggee't.